

Fra København til Kragsskovhede

Historien om en ung, dansk mand i kamp for den tyske fører

af cand.mag. Lars Schreiber Pedersen,
vicestadsarkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv

Et retsligt opgør med de danskere, der havde gået den tyske besættelsesmagt og dens danske proselytters ærinde under besættelsen 1940-45, var allerede blevet varslet af Frihedsrådet i pjecen *Naar Danmark atter er frit* fra november 1943. I ugerne efter befrielsen i maj 1945 arbejdede juristerne i Justitsministeriet på højtryk for at få den nye lovgivning på plads mod de danskere, der under besættelsen havde stillet sig på tyskernes side. Den 1. juni 1945, knap fire uger efter befrielsen, vedtog Rigsdagens medlemmer det såkaldte straffelovstillæg, retsopgørets hovedlov, der indeholdt bestemmelser om drab og vold, deltagelse i tysk krigs- og polititjeneste, angiveri, groft værnemageri og andre tilfælde af bistand til den tyske besættelsesmagt. Loven havde tilbagevirkende kraft gældende fra den 9. april 1940, idet der dog kunne tages hensyn til, om en handling udført før den danske regerings tilbagetræden den 29. august 1943 var udført efter ordre eller anvisning fra en lovlig dansk myndighed. Minimumsstraffen blev sat til fire års fængsel (den blev dog senere nedsat til to år), da det var tanken, at kun de alvorligste sager skulle føre til dom. 13.521 danskere – 12.877 mænd og 644 kvinder – blev dømt efter straffelovstillægget og en senere vedtaget værnemagerlov.¹ Omkring 3.300 af de dømte blev straffet for aktiv krigsdeltagelse på tysk

Eriks fangefoto fra Kragsskovhede, 1946. Rigsarkivet.

side.² Til denne gruppe af landssvigere hørte en ung elektriker fra København, hvis historie skal fortælles her.

Erik L.

Erik L. kom til verden i januar 1921 i København. Han var født uden for ægteskab, faderen kendte han ikke, og moderen ernærede sig som ekspeditrice og havde ikke overskud til at tage sig af drengen. Erik voksede derfor op hos sin bedstemor i Hasle på Bornholm. Her gik han i den lokale kommuneskole, men han vendte efter sin konfirmation i april 1935 tilbage til København og kom i lære som elektriker. Efter at have færdiggjort sin uddannelse

i 1939, arbejdede han som elektriker hos sin læremester frem til september 1940, hvor han rejste til Bremen for at arbejde. Under opholdet i Tyskland meldte han sig 26. februar 1941 ind i det største danske nazistparti, Frits Clausens DNSAP. I april 1941 vendte han tilbage til Danmark, hvor han nåede at arbejde et par måneder inden for sit fag, inden udlandet atter trak i den unge mand. 28. juni 1941 troppede Erik op på Waffen-SS' hvervekontor på Kriegersvej på Østerbro og lod sig hverve til tysk krigstjeneste – seks dage efter det tyske angreb på Sovjetunionen. Herefter gik turen i første omgang et halvt år til SS-lejren i Sennheim i Bayern og dernæst til militær videreuddannelse i Klagenfurt i Østrig. Han opholdt sig her frem til februar 1942, hvor den militære træning blev skiftet ud med Østfronten og aktiv krigstjeneste i SS-Division "Wiking" frem til september 1943. Erik blev såret i oktober 1942 og tilbragte en måneds tid på et lazaret, hvorefter han blev tilknyttet en *Ersatzkommando*. Derefter fulgte et ophold på SS-Junkerskolen i Tölz med en udnævnelse til SS-Standarten-Oberjuncker – en underofficersgrad nogenlunde svarende til en titel som overfenrik i den danske hær – til følge. Fra skolen kom han i marts 1944 tilbage til Østfronten, der rykkede stadig nærmere det hitlerske Tusindårsrige, denne gang i "Regiment Germania." Samme år udnævntes han til SS-Untersturmführer, en titel svarende til løjtnant i den almindelige hær. I januar 1945 blev han såret på ny og vendte tilbage til Tölz for at restituere sig. Under opholdet i Tyskland giftede han sig 24. februar med den danske pige Inger, der også var medlem af DNSAP og i en periode arbejdede på partiets lokalkontor i Rødekro i Sønderjylland. Parrets hvedebrødsdage

var dog korte, idet Junkerskolen i begyndelsen af marts blev opstillet som grenaderbrigade og beordret til Vestfronten. Sammen med en gruppe andre danske frivillige insisterede Erik dog på at ville bekæmpe den fremrykkende Røde Hær mod øst, hvorfor han i stedet blev sendt til Ungarn.³ Som mange andre danske Waffen-SS-soldater kæmpede Erik til det sidste. Den tyske kapitulation oplevede han således med sin enhed i Bayern. I sin tid i SS havde Erik to gange været hjemme i Danmark på orlov, og begge gange var han iført uniform og bevæbnet.

Om tiden efter kapitulationen, hvor det tilsyneladende lykkedes ham at undgå at havne i allieret krigsfangenskab, og hans efterfølgende færd op gennem det sønderbombede Tyskland, tier kilderne. Den 11. august 1945 om eftermiddagen ankom han med en transport fra Tyskland til kontrolstationen ved den dansk-tyske grænse ved Kruså, hvor han blev anholdt og varetægtsfængslet. Sammen med 13 andre arrestanter blev han 3. september 1945 overført til Politigården i København, hvor han blev foreløbigt fængslet frem til 15. oktober.⁴ Statsadvokatens anklageskrift lå klar 28. september 1945. Anklagen lød på en overtrædelse af § 10, stk. 1 i straffelovstillægget af 1. juni 1945. Med næsten fire års tjeneste i Waffen-SS i bagagen kunne Erik vanskeligt undgå en dom. Den faldt da også i Københavns Byret 23. oktober 1945 og lød på to års fængsel, hvoraf de 61 dage, han havde sidet interneret og varetægtsfængslet, blev modregnet. Endvidere blev Erik dømt uværdig til almen tillid for en periode på fem år.⁵

I forbindelse med strafudmålingen tog byretten særligt hensyn til, "at Tiltalte har ladet sig hverve til Krigstjeneste saa tidligt

Jeruplejren, 1941. Nordjyllands Kystmuseum.

52

som i Juni 1941,” som det hed ved domsafsigtelsen. Det var en formildende omstændighed, at Erik havde meldt sig under SS-fanerne i 1941 og ikke senere, som eksempelvis den jævnaldrende Herberth, der havde været tilknyttet Waffen-SS som musiker fra oktober til udgangen af december 1943 og ligeledes ved byretten i København i midten af september 1945 var blevet idømt en straf på to års fængsel.⁶ Det kan i dag virke paradoksalt, at det danske retsvæsen ved domsafsigtelsen vægtede fire års aktiv militærtjeneste i SS, en af Den internationale Militærdomstol i Nürnberg i 1946 erklæret forbryderisk organisation, og tre måneders tjeneste som musiker samme sted ens. Pointen er naturligvis, at man så med mildere øjne på overtrædelser, der havde fundet sted inden den danske regerings tilbagetræden 29. august 1943, end på forhold, der

fandt sted efter denne skelsættende dato. Normen ved de danske domstole var i efterkrigstiden desuden den, at menige krigsdeltagere i tysk tjeneste blev straffet med to års fængsel uanset tjenestetidens længde og form.⁷

Erik accepterede sin dom og påbegyndte sin afsoning i København 31. oktober 1945, men blev i starten af november overflyttet til Horserødlejren.⁸ Hans fremtid lå dog ikke i lejren i Nordsjælland men derimod i den modsatte ende af landet – i den nyopførte straffelejr ved Kragsskovhede nord for Frederikshavn.

Kragsskovhede

Allerede i 1938 overvejede fængselsvæsenet at oprette en åben anstalt på Kragsskovhede. Sagen blev dog stillet i bero og blev først aktuel igen efter befrielsen, da der skulle skaffes plads til de mange

Arbejdshold fra Jeruplejren, 1941. Nordjyllands Kystmuseum.

nye fanger, som retsopgøret mod landsvigerne producerede. Til dette formål erhvervede fængselsvæsenet de tre tidligere statsungdomslejre Jerup, Mosbjerg og Råbjerg af Arbejds- og Socialministeriet. På Jeruplejrens område blev det besluttet at opføre en helt ny anstalt, Kragshovede. Grunden til, at man interesserede sig særligt for de tre lejre i Vendsyssel var den, at der til lejrene hørte et sammenhængende jordtilliggende på omkring 3.000 tønder land. Det bestod mestendels af hede, der kunne opdyrkes og gøres til frugtbar agerjord. Til den nye anstalt hørte endvidere tre gårde, Trinengen, Råbjerg og Øster Jennet. Arbejdsmulighederne var med andre ord, som det hed i en samtidig beskrivelse, næsten udtømmelige. De rige arbejdsmuligheder gjorde det muligt at oprette en stor anstalt på stedet. En anstalt med plads til 2.500 fanger var på

tegnebrættet, men de planer blev skrinlagt igen, da prøveløsladelserne af mange af de tidligst og mildest dømte landssviger begyndte, og fangetallet faldt. Den nye lejr blev reduceret væsentligt i størrelse til ca. 900 fanger, hvad der dog blev hilst med glæde fra den nye lejrledelse med den progressive fængselsinspektør Carsten Rafael i spidsen, da det ville forbedre fangernes forhold og dermed lette fængselsvæsenets resocialiseringsarbejde.⁹

Mosebjergholdet lå midt ude på heden to kilometer nord for hovedlejren ved Jerup. Afdelingen bestod af tre bygninger, tidligere husmandsbrug, og havde plads til ca. 150 fanger. Råbjergafdelingen lå ca. seks kilometer nord for hovedlejren ved Jerup. Fangeafdelingen kunne rumme ca. 130 mand, der var indkvarteret i en af Arbejds- og Socialministeriets "systembarakker," der blev anvendt i statsungdoms-

lejrene landet over. I dette miljø, så langt i såvel fysisk som mental forstand man næsten kunne komme fra hovedstadens pulserende liv, skulle Erik tilbringe den følgende tid. Han ankom til Kragsskovhede med den første gruppe fanger, der blev indsat i lejren 8. februar 1946. De hørte alle sammen til retsopgørets "små fisk." Der var tale om folk, der havde gjort tjeneste ved Organisation Todt (OT) herhjemme eller i udlandet, brandmænd fra Kastrup Lufthavn, marinevægttere og andet vagtpersonel, lavere rangerende Frikorpsfolk og Schalburgmænd. Alle med det til fælles, at de havde en dom fra Københavns Byret og et efterfølgende ophold i Horserødlejren på cv'et.

Tiden på "Heden"

Ved ankomsten til Vendsyssel blev Erik først placeret i Råbjerglejren, hvorfra han et halvt års tid senere – 24. august 1946 – blev overflyttet til lejren i Mosbjerg. Opholdet i straffelejren var langt fra nogen badeferie, for hverdagen for de indsatte bød på hårdt fysisk arbejde i de vidtstrakte hedeområder. Den sparsomme fritid brugte Erik på kammeratligt samvær med sine medfanger og på at skrive breve til hustruen Inger, som to gange – i begyndelsen af maj og i slutningen af september 1946 – tog den lange tur fra Sjælland til Kragsskovhede for at besøge sin mand.

Modsat flere andre fanger i lejren, herunder den fornævnte Herberth fra København, der ligeledes var ankommet til straffelejren i Vendsyssel 8. februar 1946, synes Erik ikke at have ført nogen dagbog under sit ophold på Kragsskovhede. I al fald er den i dag ikke bevaret i hans fangejournal. Et enkelt brev til hustruen Inger, der efter befrielsen opholdt sig hos sine forældre på en gård ved Herfølge, giver

os dog et indblik i den indespærrede ungemands følelser og tanker. Foruden en naturlig længsel efter sin hustru, efterlader brevet også et indtryk af en ung mand, der er tyngt af fortidens oplevelser og usikker på, hvad fremtiden vil byde:

"Det væld af nye indtryk af livet som det leves derude i dag frygter jeg ikke; men paa den anden side ville ingen anden end du kunne gøre vejen lettere. Overgangen bliver meget skarp, siden 41 har jeg ikke baaret civilt tøj mere end nogle faa timer og i al den tid bevæget mig og tænkt i andre kredse en[d] hverdagens civilister, det er ikke langt fra, at noget af soldatens lette foragt for 'civilister' lever i mig endnu, saa det bliver en kold duche at opdage, at man selv pludselig er en af samme. Dog, jeg kom over den overgang det var fra officer til fange, saa denne gang kan det sikkert ikke blive værre. [...] Denne lange tid der er gaet siden Tölz, er som et mørke der mere og mere skriger paa lys, alt hvad jeg maatte gemme til side af savn og længsel, drømme og ønsker, vælder nu frem, og der kan kun du bringe 'lys' i mit sind."¹⁰

I medfangeren Herberths lille kladdehæfte med hilsner, digte og tegninger udført af flere af de internerede, finder vi også et digt af Erik dateret 26. maj 1946 og tilegnet kladdehæftets ejermand, der på grund af sin hårpragt af medfangerne havde fået tilnavnet "Plys."¹¹ I digtet fremstår Erik som den selvsikre, joviale og overbærende fængselskammerat:

Plys han spør – vil du nok?
 skrive-tegne-læse-regne?
 Plys han spør – vil du nok?
 Stoppe hul i en gammel sok?
 Plys han jager sit ideal,
 Uden hensyn – til jeg bli'r gal.

Plys han spør – vil du nok?
skrive noget her i bogen?
Plys han spør – vil du nok?
Bare én gang, være vaagen?
Plys har skrupler aldrig set,
Ingen hensyn – jeg gaar “beet”!

Plys han spør – vil du nok?
minde mig om “Kipkals” dage?
Plys han spør – vil du nok?
huske at jeg var en plage?
Plys du ved jo, jeg er rar,
det er noget, jeg altid var!

Nu jeg spør – vil du nok?
mindes mig engang med tiden?
Ja, jeg spør – vil du nok?
glemme lidt af al din viden?
Plys, da har du her fra mig
mit venskab, en hilsen til dig.

Digtet havde Erik forsynet med en lille tegning af en militærhælm og et sværd og underskrevet den med “Erik v. Tölz” og sit fangenummer, 27. Klare referencer til en SS-fortid, som Erik her i slutningen af maj 1946 tydeligvis fortsat var stolt af. Og som gav status blandt medfangerne. Godt nok var Erik kun avanceret til løjtnant i Waffen-SS, men i den nordjyske straffelejrsad der alligevel ikke mange med den slags papirer. Hans politiske holdninger var såvel medfangerne som de fængselsansatte bekendt med.

Allerede den 18. februar 1946 – lidt over en uge efter ankomsten til Vendsyssel – forelå fængselspersonalets første kortfattede vurdering af Erik. “Stram Optræden. Fastholder sine anti-russiske Meninger, men er ikke mere tysk-begejstret,” lød det kortfattet. I løbet af sommeren 1946 æn-

Erik v. Tölz.

„27”

Raabjerg d 23.5.46

*Eriks signatur og tegning i medfanger
Herberths “mindehæfte.” Rigsarkivet.*

dredes Eriks syn dog på dele af fortiden. Opholdet i lejren og det af fængselsvæsenet igangsatte resocialiseringsarbejde havde sin virkning på den tidligere SS-officer, der ikke blot selv fik et nyt syn på Hitlers Tyskland, men også glædeligt delte sin nye indsigt med de øvrige fanger.

Afnazificeringen af den tidligere østfrontsfrivillige var i fængselsinspektør Rafaels øjne så stor en succes, at han fremhævede Eriks tilfælde under et møde i Kriminalistforeningen i efteråret 1946. Her vakte succeshistorien fra Kragsskovhede, hvor det tilsyneladende var lykkedes at omvende en SS-officer og endda at få ham til at deltage i arbejdet med at afnazificere de øvrige fanger, behørig interesse.¹² Landsdommeren ved Østre Landsret, Frederik Lucas, var særligt interesseret i at høre mere om baggrunden for Eriks tilsyneladende forvandling. I et brev til landsdom-

meren 21. november 1946, der er bevaret i konceptform i Eriks fangejournal, uddybede Carsten Rafael glædeligt.

Til at begynde med havde Erik over for de øvrige fanger udtrykt stolthed over at have været officer i Waffen-SS, hvilket havde fået Rafael til afkræve ham et løfte om ikke at bedrive propaganda over for de øvrige fanger. Et løfte, Erik, så vidt Rafael var orienteret, havde overholdt. I forbindelse med den stedfundne undervisning i lejrens skole kom Eriks nazistiske indstilling i begyndelsen frem, men hen på sommeren 1946 indtraf en forandring. Over for Rafael udbad Erik sig oplysninger om det igangværende opgør med Tyskland, og de afsløringer dette opgør havde ført med sig. Rafael udleverede efterfølgende Helge Knudsen og Henrik V. Ringsteds netop udkomne bog om Nürnbergprocessen, *Maskerne falder i Nürnberg*, til Erik. Bogen virkede angiveligt som en øjenåbner for den tidligere SS-officer, der blandt medfangerne nød høj status i kraft af sin intelligens og sin erfaring. Over for dem lagde han – til Rafaels udtalte tilfredshed – efterfølgende ikke skjul på sin omvendelse. Erik udviklede sig i Rafaels øjne til en vigtig “medarbejder” i lejrens resocialiseringsarbejde. “Med denne Mand er der opnaet det, som man overhovedet kan gøre sig Haab om at opnaa med en Fange,” betroede Rafael ikke uden stolthed landsdommer Lucas. En række andre faktorer, såsom isolationen på et øde sted, brevvekslingen med en fornuftig kone, tonen på afdelingen, undervisningen samt Eriks samtaler med præst, lærere og Rafael selv havde også bidraget til det positive resultat, formodede fængselsinspektøren. Ved Eriks forestående prøveløsladelse i december 1946 ville Danmark blive en ganske almindelig og pæn borgere rigere,

“der vil være i Stand til at sørge for sig og sine, og som kan leve i Fred med sig selv og sine Naboer,” sluttede Rafael sit brev til landsdommeren.¹³

Datoen for Eriks prøveløsladelse var sat til 31. december 1946, men Rafael indstillede i midten af november, at straf-tiden blev forkortet, så hans mønsterfange kunne blive løsladt på prøve allerede inden jul.¹⁴ Forud for prøveløsladelsen udarbejdedes i lejren, som det var kutyme, flere rapporter om Erik. De var alle den nu omvendte nazist og SS-officer positivt stemt. Overbetjenten i straffelejrens afdeling i Mosbjerg betegnede Erik som flittig, pålidelig, meget høflig over for personalet og med en velvillig indstilling over for fængslet. Under særlige bemærkninger tilføjede overbetjenten: “Ualmindelig villig til at tage fat naar der er eet eller andet efter Fyraften.”¹⁵ Et enkelt *aber dabej* var der også plads til: Eriks lejlighedsvis brug af tyske gloser under arbejdet gik naturligvis ikke upåagtet hen. Også funktionærmødets vurdering faldt ud til Eriks fordel: “Medens Fangen ved sin Indsættelse i Anstalten i Februar 1946 bestemt fastholdt sine nazistiske Meninger, har han siden undergaaet en væsentlig Udvikling til det bedre. Han, der har en beleven Op-træden, har vist sig særdeles modtagelig for Paavirkning og maa nu betegnes som: godt paavirket, flink til Arbejde, erkendende. Derhos aaben og velvillig over for Fængslet.” Ikke overraskende tilsluttede fængselsinspektør Rafael sig funktionærmødets karakteristik af Erik. Efter Rafaels skøn kunne man, med et ordvalg der til forveksling mindede om det, han nogle uger tidligere havde benyttet i sit brev til landsdommer Lucas, næppe nå “større Resultat med en Fange, end sket er i det foreliggende Tilfælde. Fangen er givet

blevet afnazificeret og synes endog at have en gavnlige Indflydelse paa sine Medfanger, der er opmærksomme paa, at netop denne tidligere SS-Officer aabent erkender sine tidligere Meningers og Handlingers Forkastelighed.”¹⁶ Som en yderligere cadeau foreslog Rafael, at straffelejren skulle føre et lempeligt tilsyn med Erik efter løsladelsen, hvor den tidligere officer blot skulle pålægges med mellemrum at skrive til straffelejren.

Justitsministeriet havde efterfølgende ingen betænkeligheder ved at prøveløslade Erik inden jul. Løsladelsen skete på de sædvanlige vilkår af, at han i en toårig periode skulle leve et straffrit og ordentligt liv, der ikke gav anledning til indskriden fra myndighedernes side. Deltagelse i utilbørlig politisk-agitatorisk virksomhed, dvs. nationalsocialistiske møder og sammenkomster, skulle han holde sig fra. I to år efter prøveløsladelsen skulle Erik, på lige fod med de øvrige fanger, være underlagt straffelejrens tilsyn, hvis eventuelle pålæg, han naturligvis skulle følge til punkt og prikke. Gjorde han ikke det, risikerede han at blive genindsat til afsoning af den ved prøveløsladelsen tilbageværende straffetid.¹⁷

Mønsterfanger?

Modsat mange af de øvrige medfanger havde Erik ingen vanskeligheder med at finde arbejde efter sin løsladelse 21. december 1946. Allerede under fængselsopholdet var han blevet sikret arbejde hos en elektroinstallatør på Bülowvej på Frederiksberg. Installatøren, der formodentlig var en nær bekendt, så frem til at aktivere Erik, som han i en kammeratlig tone meddelte den tidligere SS-officer: “Som du maaske har hørt andre Steder fra, skal jeg jo nu have dig til at arbejde for

*Fængselsinspektør Carsten Rafael, 1943.
Det Kgl. Bibliotek, Billedsamlingen.*

mig. Det var jo ved Gud ogsaa snart paa Tiden, at du begyndte at tage dig noget fornuftigt for, din dovne Rad. Nu gaar den saagu ikke længere. Du maa da være blevet klogere din Bisse.”¹⁸

Om Erik var blevet klogere under sit ophold i Kragsskovhede, lader sig vanskeligt besvare her, men for klog til ikke at dumme sig, var han ikke. 23. januar 1947 tilbageholdt brevcensuren i Kragsskovhede et brev til en indsat. Brevet var tilsyneladende skrevet af en Erik Godtfredsen, som i brevet bl.a. fortalte, hvordan han nu plejede omgang med tidligere indsatte fra Kragsskovhede på en stamcafé i København. Det var naturligvis bekymrende læsning for fængselsvæsenet og navnlig Carsten Rafael. En nærmere undersøgelse afslørede brevskriverens sande identitet.

Det karakteristiske rimme-doppe landskab omgiver fortsat Statsfængslet på Kragsskovhede. Foto: Erik S. Christensen.

58

Det var Rafaels tidligere mønsterfange Erik, der under falsk navn havde skrevet brevet. At omgås tidligere medfanger var et klart brud på reglerne for prøveløsladelse, og at Erik samtidig havde valgt at skrive brevet i et falsk navn, fik for alvor alarmklokkerne til at ringe hos Rafael. I første omgang afkrævede han Erik en forklaring. Den fik han fra den angrende Erik i midten af februar, hvorefter Rafael rettede henvendelse til Justitsministeriet. Sagen var en anelse uheldig for fængselsinspektøren, der havde fremhævet Erik som en mønsterfange i Kriminalistforeningen et halvt år tidligere. En fange, på hvem fængselsvæsenets rehabiliteringsindsats for alvor syntes at have båret frugt. Skuffelsen skinnede da også igennem i Rafaels

brev til Justitsministeriet, men løsningen havde han parat:

“Da den paagældende ved sin Handlemaade har svigtet den Tillid, som man viste ham ved ikke umiddelbart ved Løsladelsen at beskikke ham en Tilsynsførende, og da hans egne Forklaringer, at han søger Omgang med tidligere Medfanger, gør det sandsynligt, at den paagældende trænger til det moralske Rygstød, som et Tilsyn medfører, skal jeg indstille, at den paagældende nu sættes under Tilsyn ved Anstaltens Foranstaltning.”¹⁹

Efter at have gjort sig bekendt med brevet indhold, besluttede Justitsministeriet i slutningen af marts ikke at foretage sig mere i sagen, da man i ministeriet stolede på Eriks egne ord om, at han i

fremtiden ville overholde vilkårene for sin prøveløsladelse.²⁰ Rafael var ikke enig i den vurdering og gentog i en fornyet henvendelse til fængselsvæsenets direktør Hans Tetens 29. marts sin bekymring over ministeriets afgørelse i sagen. Efter fornyet drøftelse i Justitsministeriet lukkede Hans Tetens 10. april 1947 sagen over for den tydeligvis på stoltheden ramte nordjyske fængselsinspektør:

“Det drejer sig i dette Tilfælde om en Fange, om hvilken det var oplyst, at han er ‘givet blevet afnazificeret’ og synes endog at have en gavnlige Indflydelse paa sine Medfanger.” Hans Forseelse at skrive til en tidligere Medfange under falsk Navn er naturligvis aabenbar, men Justitsministeren har været af den Opfattelse, at Fangen i sit Brev af 13. Februar 1947 har givet Udtryk for en saa aaben Erkendelse, at der ikke er tilstrækkelig Grund til at foretage videre, udover at det tilkendegives ham, at man stoler paa, at han nu vil overholde Vilkaarerne. At Fangen mødes med løsladte Kammerater paa en Stamcafe, kan vel frembyde en vis Fare, men der synes ikke i dette Tilfælde at være Grund til Ængstelse under Hensyn til den Karakteristik, Fangen har faaet fra Lejrens Side. Det er jo i nogen Grad et Skøn, hvilken Afgørelse, der bør træffes i et saadant Tilfælde, men jeg forstaaer Dem slet ikke, naar De skriver, at Afgørelsen kan betyde “et meget alvorligt Slag mod hele Tilsynets Effektivitet.”²¹

Justitsministeriets endelige afgørelse meddelte Rafael Erik i et brev 14. april 1947, hvis ordlyd vi kender fra et udkast, der er bevaret i Eriks fangejournal. Brevet var holdt i en saglig tone, og var fængselsinspektør Rafael fortsat skuffet over den tidligere indsattes ageren, holdt han denne skuffelse for sig selv.

Om Erik virkelig angrede sin forseelse, som han havde givet udtryk for over for fængselsvæsenet, eller om han fortsatte med at mødes med sine tidligere fængselskammerater på caféen i København, melder historien ikke noget om. Var det sidste tilfældet, kom besøgene ikke fængselsvæsenet og fængselsinspektør Rafael for øre. Eriks tid i København blev dog kort. 1. juni 1947 vekslede han for en stund hovedstadens pulserende liv ud med mere landlige omgivelser i Slangerup i Nordsjælland. I begyndelsen af oktober 1947 flyttede han dog tættere på hovedstaden og bosatte sig i Hvidovre. Vi forlader Erik her i efteråret 1947, hvor en ny og forhåbentlig roligere tilværelse stod for den unge mands dør, og vender i stedet blikket mod hans motiver for at lade sig hverve til Waffen-SS seks år tidligere.

Hvorfor Waffen-SS?

Hvad fik denne unge mand på bare 20 år med en tilsyneladende lys fremtid foran sig med en solid uddannelse, fast arbejde og en pige ved sin side til at melde sig under SS-runernes banner i 1941? Motiver kan der have været flere af. Måske var der hos Erik – med et lån fra historikeren Henrik Lundtofte – tale om et motivkompleks, som ud fra det her benyttede kildemateriale ikke fuldt ud lade sig belyse.²² Det politiske motiv spillede dog uden tvivl en væsentlig rolle for Erik. Han var nazist af overbevisning og medlem af det største danske nazistparti, Frits Clausens DNSAP. På dette punkt adskilte Erik sig ikke fra hovedparten af de omkring 6.000 danskere, der under besættelsen gjorde tjeneste i Waffen-SS, idet skønsmæssigt 75 % af dem var nationalsocialister.²³ For Erik spillede ideologien og navnlig anti-kommunis-

men en central rolle. Tidspunktet for hans hvervning, 28. juni 1941, indikerer det. Anti-kommunisme-kortet var ikke opfundet til lejligheden under forhørene i befrielsessommeren og -efteråret 1945, hvor Den kolde Krig allerede var på vej til at blive varm, og hvor det derfor for mange landssvigere var opportunt at fremhæve modviljen mod kommunismen som den væsentligste – eller måske ligefrem eneste – bevggrund for at være gået besættelsesmagtens ærinde under krigen. Under forhørene efter befrielsen stod Erik fast på, at han ikke var gået i krig for Tyskland, men *imod* det kommunistiske Sovjetunionen, som han mente truede verden. Andre motiver som spænding og eventyrlyst kan have spillet ind hos Erik, som det også var tilfældet hos andre danske frivillige,²⁴ men de skal i så fald understilles hans trang til med våben i hånd at bekæmpe den fremmarcherende kommunisme. Et økonomisk motiv, som den tidligere omtalte medfange Herberth havde haft, synes ikke at have været til stede hos den faglærte elektriker Erik. I al fald tier det her benyttede kildemateriale derom.

Det skridt, som Erik tog med sin hvervning i 1941, kan for mange af os i dag synes så umådelig stort. Men det har det ikke nødvendigvis været for ham, der var nationalsocialist af overbevisning og under krigen havde arbejdet et år i Tyskland. Som sociologen Karl O. Christiansen dokumenterede tilbage i 1955, var springet fra civilt lønnet arbejder for tyskerne til landssviger ikke nødvendigvis så langt. 57 % af de af Christiansen undersøgte landssvigere havde således udført civilt lønnet arbejde for tyskerne, inden de begik den landssvigerkriminalitet, de siden blev straffet for.²⁵

Fortjente Erik den straf, som han blev idømt i forbindelse med retsopgøret efter befrielsen? Havde man spurgt manden på gaden i befrielsessommeren 1945, ville han ganske givet have besvaret spørgsmålet med et ja. Nogle ville sikkert endda have ment, at den var for mild. En Gallupundersøgelse i juni 1945 afslørede en bred opbakning i befolkningen til at idømme stikkere, HIPO- og Schalburg-folk dødsstraf.²⁶ Nogle af de adspurgte i undersøgelsen mente, at værne-magerne skulle lide samme straf, og enkelte sågar, at tyskerpigerne fortjente samme skæbne. Tiden umiddelbart efter befrielsen stod ikke i nuancernes og tilgivelsens tegn. Stillede man det samme spørgsmål her mere end 70 år senere, ville nej-siden ganske givet være vokset i antal. Ikke kun den store tidsmæssige afstand til begivenhederne, men også det i nogen grad modererede syn på landssvigerne, der er et resultat af besættelsestidsforskningens øgede fokus på emnet de seneste par årtier, er forklaringer herpå.

Om Erik fortjente sin straf, og om den var for kort, lang eller lige tilpas, afhænger i sidste ende af øjnene der ser. At den danske stat efter befrielsen valgte at undersøge hans og de øvrige ca. 40.000 formodede danske landssvigeres forhold under den tyske besættelse, må dog i dag fortsat betragtes som rimeligt. At det med juristen P.M. Sachs' ord så var unundgåeligt, "at der maatte straffes i mange Tilfælde, hvor Strafbarheden ikke var forudset, end ikke af Befolkningens store Flertal paa Gerningstidspunktet, og at der navnlig maatte straffes langt haardere, end de fleste havde anset for muligt,"²⁷ er så en anden sag.

Noter

- 1 John T. Lauridsen: *Over stregen – under besættelsen*, 2007, s. 10.
- 2 Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, 1984, s. 274.
- 3 Kriminalbetjent S. Henningsens rapport 11.9 1945. DF-001. Københavns Byret. Retsopgøret: Straffeakter. Lb.nr. 178. Rigsarkivet. Henningsen var ved Københavns Politis 1. Undersøgelseskammer.
- 4 Kriminalbetjent Carl Christensens rapport 4.9 1945. DF-001. Københavns Byret. Retsopgøret: Straffeakter. Lb.nr. 178. Rigsarkivet. Christensen var ansat ved Københavns Opdagelsespolitiet.
- 5 Udskrift af Dombogen for Københavns Byrets 22. afdeling, sag nr. 255/1945. DF-001. Københavns Byret. Rigsarkivet. Ved en dom 1. juni 1946 inddrog Københavns Byret endvidere Eriks løn fra tiden i Waffen-SS til fordel for statskassen. Det drejede sig om lidt over 1.100 kr.
- 6 Udskrift af Dombogen for Københavns Byrets 22. afdeling 15.9 1945, sag nr. 111/1945. DF-001. Københavns Byret. Rigsarkivet.
- 7 Tamm 1984, s. 275.
- 8 Om landssvigere i Horserødlejren se f.eks. Torben Ulrich Gulnov: *Horserødlejren 1917-1947*, 2013, s. 151ff.
- 9 Carsten Rafael (1912-1967) fungerede fra 1945 og til sin død som fængselsinspektør for Statsfængslet på Kragsskovhede. Han blev cand.jur. i 1936 og arbejdede inden opholdet i Nordjylland først som amtsfuldmægtig i Svendborg og dernæst som vicefængselsinspektør ved statens arbejds- hus i Sdr. Ommø og i Nyborg Statsfængsel. Rafael havde en række progressive tanker om det danske fængselsvæsens indretning, hvor navnlig de indsatte forhold interesserede ham. Inspirationen hertil hentede han bl.a. fra udlandet, og mange af sine tanker førte han ud i livet i sin tid på Kragsskovhede. Erfaringerne hermed offentliggjorde han i flere artikler, bl.a. i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*.
- 10 Erik L. til Inger L. 15.12 1946. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 11 Kladderhæftet befinder sig i Herberths fangejournal, nr. 39. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 12 Axel Hye-Knudsen til C. Rafael (udateret). Hye-Knudsen var vicedirektør i Direktoratet for Fængselsvæsenet. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 13 C. Rafael til F. Lucas 21.11 1946 (koncept). Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 14 Rafael trak sin indstilling tilbage i november, da Eriks prøveløsladelsesdato i henhold til en kongelig anordning af 1. august 1946 vedr. beregning af afsoningstiden for personer, der var idømt frihedsstraf, arbejds- hus eller sikkerhedsforvaring, blev beregnet på ny og ændret til 23. december. Fængselsinspektørens indstilling var dermed blevet overflødig. Senere ændredes datoen for Eriks prøveløsladelse på ny. Denne gang til 21. december 1946.
- 15 Overbetjent C. Kochs rapport (udateret). Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 16 Funktionærmødets og C. Rafaels karakteristisk af Erik, uden dato, 1946. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 17 A.H.L. Elmquist til C. Rafael 17.12 1946. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 18 E. Hansen til Erik L. 8.12 1946. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 19 C. Rafael til Direktoratet for Fængselsvæsenet 20.2 1947. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.

- 20 Justitsministeriet til C. Rafael 25.3 1947. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 21 H. Tetens til C. Rafael 10.4 1947. Fangejournal nr. 27. B-208. Statsfængslet på Kragsskovhede. Rigsarkivet, Viborg.
- 22 Henrik Lundtofte: *Håndlangerne. Schalburgkorpsets efterretningstjeneste og Hipokorpset 1943-1945*, 2014, s. 159.
- 23 Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: *Under hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940-45*, 2004 (2. udg.), s. 39.
- 24 Jf. Bundgård Christensen, Poulsen og Scharff Smith, 2004, s. 38.
- 25 Karl O. Christiansen: *Landssvigerkriminaliteten i sociologisk belysning*, 1, 1955, s. 127.
- 26 Berlingske Tidende 15.6 1945.
- 27 P.M. Sachs: Retsopgøret med Landsforrædere og Krigsforbrydere i Danmark. *Nordisk Tidsskrift for Strafferet*, 1945, s. 246. Sachs var fuldmægtig i Justitsministeriet og senere byretsdommer i København.